

ИСТОРИЈСКИ ЗАПИСИ

ОРГАН ИСТОРИЈСКОГ ИНСТИТУТА И ДРУШТВА ИСТОРИЧАРА СРЦГ

Година XIX

Титоград, 1966.

Књ. XXIII, св. 4.

Др Обрен Благојевић

НЕКЕ АКЦИЈЕ У ПИВИ У ГОДИНАМА 1935—1937

Привредну и политичку ситуацију у Пиви у предратним годинама карактеришу прилике мање или више сличне онима у осталим крајевима Црне Горе. Треба ипак нагласити поготово искључиво сеоски карактер овог подручја, на коме није било чак ни једне једине макар омање варошице, пошто је и само Горанско, тада политичко-административни центар општине Жупе Пивске, а и цијеле Пиве, имало само један дућан и једну малу обућарску радионицу. Ту је још била основна школа са једним учитељем и општина са предсједником, дјеловођом и благајником, као јединим службеницима, као и финансијска контрола и жандармеријска станица са по неколико наоружаних слугу поретка. Сједиште друге општине — Планине Пивске, Трса, било је у ствари само омање сеоце. Још по неколико основних школа, у обје пивске општине, и по која жандармеријска станица, уз два-три сеоска дућана — то је било све што је шарало иначе једноличну масу ратарско-сточарског становништва на овом огромном пространству од Шћепан-Поља до Војника и од врха Дурмитора до врха Голије.

У огромној већини, то становништво једва је успијевало да са својих мршавих њивица скупи толико јечма, ражи, овса и кромпира да се, уз припомоћ прекољета скупљеног мрса, како-тако исхрани „до Ђурђева-дне“, то јест „до првог млијека“ и прве зелене коприве и штавља, до прве продаје овце с јагњетом или козе с јаретом на никшићској, гатачкој или фочанској пијаци. Веома је риједак био сељак који је успијевао да не купује жито, док је број праве сеоске сиротиње био много већи. Ова је сиротиња зими таворила на сувом јечменом или кукурузном хљебу и кромпиру, а љети је ишла у најам код сеоских газда, обично домаћих попова и учитеља, или на било какве јавне радове. За стоку је љети испаша била добра, али је зими и стока једва таворила, исто као и њени господари. Товар сијена на овцу и добро време листа на козу сматрало се довољном залихом за дуге, често шестомјесечне планинске зиме. Сушно љето значило је да ће сељак у јесен стоку продавати у бесцјење, а оштра зима доносила је опасност од њеног помора.

Етнички веома чист, тишичног динарског менталитета, са јаком историјском традицијом борбе за слободу, природном би-стрином и дубоко укоријењеним етничким нормама, народ овога подручја био је и на политичком плану оријентисан слободарски. Учествојући током више вјекова у хајдучији и у многим бунама и завјерама пролив Турака, одуширући се и апсолутизму посљед-њих година владавине иначе у овим крајевима раније веома по-пуларног књаза, касније краља Николе, народ овога краја тим мање је могао схватити и подносити њему сасвим туђ, бирократ-ски и полицијски режим старе Југославије.

Против тога режима он се недвосмислено изјаснио одмах у почетку, већ приликом избора за Уставотворну скупштину, 1920. године, кад је само за Комунистичку партију гласало више од половине гласача. Иако пригушена „Обзнаном” и, нарочито, шестојануарском диктатуром, ова опозициона и слободарска на-стројеност становништва непрекидно је горјела дубоко у народу и избијала на видјело у свакој могућој прилици. Она се мани-фестовала нарочито у гласању за лијеве опозиционе грађанске странке, кад год је то било могуће, на општим или локалним из-борима. Неопредјељени, Савез земљорадника или Удружена опо-зиција били су у ствари само спољна, тада једино постојећа по-литичка форма, кроз коју је долазио до изражаја дубоки протест маса против цјелокупног економског и политичког устројства старог режима. Да је било тако видјело се и из чињенице да су прве организоване, макар и мање, акције које је предузимала Комунистичка партија средином тридесетих година, и у Пиви наилазила на снажан одзив широких слојева народа. Овдје ће бити ријечи о најважнијим од тих акција, о којима ми је познато као непосредном учеснику и које су значили снажан беоцуг у ланцу политичког уздизања и припреме маса за велике догађаје из 1941. — 1945. године.

1. — Штрајк у Јаворку 1935. године¹

Свакако најважнија акција, не само међу онима о којима је овдје ријеч већ и међу онима које су претходиле устанку у Пиви уопште, било је организовање, за ондашње услове вели-ког штрајка радника на изградњи пута Горње Поље — Мана-стир Пива. Током лjeta 1935. године највише се радило на дио-ници Папратни До — Брезна, која је пролазила кроз Мали и Ве-лики Јаворак. Предузимач ове дионице, иначе бановинског пута, био је Раде Пргуревић, из Никшића. На тој дионици од око 6 ки-лометара било је запослено око седам стотина радника.² Нешто

¹ Као година штрајка понекад се наводи 1936, што је погрешно. Види О. Цицили, Дурмиторски НОП Одред, Београд 1966, стр. 14.

² Број од 400, који се наводи у Сл. мисли, бр. 28/35, вјероватно је број из времена после штрајка, кад је услед довршавања земљаних радова, бројно стање смањено.

око трећине њих сачињавали су грађевински радници, у ствари покретна сиротиња, са стране, највише из околине Имотског и Госпића. Остале двије трећине чинили су сељаци мјештани, из оближњих села саме Пиве (Горња и Доња Брезна, Потприсоја, Бајов Поље, Буковац, Дуба, Миљковац, Руднице).

Услови рада били су заиста тешки, чак и за ондашње прилике. Прије свега, био терен био је веома тврд, каменит, са много усјека и прокопа. Радило се 10 сати дневно (од 5 сати ујутру до 4 сата по подне, са одмором од 1 сата за ручак). Осим бановинског надзорног инжењера, на сваком километру пута био је по један настојник, поред већег броја поднастојника. Готово сви они били су, због овог бирократског држања и нечовјечних поступака, међу радницима веома омрзнути. Наднице су биле веома ниске и кретале су се од 18 до 22 динара, по врстама рада, па и тако ниске, исплаћиване су нередовно, скоро увијек уз разне одбитке. Продајни магацин на Брезнима, организован од стране самог предузимача, односно његовог кредитора, био је, истина, доста добро снабђевен намирницама, али је и он, као и сваки Трук-систем, био још једно средство експлоатације, нарочито за то што је имао стварни монопол, пошто другог дућана није било на око 80 километара, то јест на око 6—8 сати хода.

Радећи и сам на тој дионици, имао сам могућност да пратим расположење радника, а донекле и да утичем на њ. Као млад члан Партије редовно сам одржавао везу са мјесним комитетом у Никшићу, а нарочито са друговима Вељком Зековићем и Боцом Лазовићем, од којих сам добивао и понеке полулегалне материјале и читао их радницима, тако да су ме готово сви познавали и сматрали ме блиским. У Пиви тада није било партијске организације, али се у то вријеме у сусједном селу на одмору налазио и друг Гојко Дурутовић, такође члан Партије. Консултујући се са њим, а у духу директива другова из Никшића, ријешили смо да покушамо организovati један штрајк. Знајући да је класна и политичка свијест запослених сељака на ниском нивоу и, нарочито, да ће бити тешко у борби ујединити домаће и стране раднике, међу којима је било прилично антагонизма, и сами смо мало вјеровали у успјех. Па ипак нам је као комунистима била дужност да ту радничко-сељачку масу што више активирамо управо на питањима борбе за побољшање заиста лоших услова рада.

Пошто ми је дужност на радном мјесту била да двапут дневно обиђем цијелу дионицу и провјерим да ли су сви радници заиста на лицу мјеста, није ми било нимало тешко да, кришом од настојника, најпоузданијима од њих саопштим да сјутра почиње општи штрајк и да се скупе код магацина.³ И заиста, већ у 5 сати ујутру (било је то око 5. августа), по јутарњој измаглици, почеле

³ Магацин се налазио у доњем дијелу хана Саве Тодоровића, а изнад њега била је жандармеријска станица.

су са разних страна да пристижу, пјевајући, мање или веће групе радника. Умјесто да одмах продуже на своја радна мјеста, сви су се, на чуђење настојника, заустављали код магацина и почели, прво појединачно а затим све јасније и бучније и у све већем броју, да протестују против ниских надница, малтретирања од стране настојника, скупоће у магацину и сл. Управо кроз ту гужву, као што то најчешће и бива, јасно су се искристалисали конкретни економски захтјеви радника, а чула се и понека политичка парола. Дубоко несвјесни огромне стихије снаге те наоко неорганизоване и неке масе, присутни настојници почели су да вичу и да гоне раднике на посао, а надзорни инжењер, Вукашин Ушћумлић, попео се на једно уздигнутије мјесто и почео да говори у истом смислу. Протести радника, вика и огорчење били су такви да је заиста постојала опасност да се неколико омрзнутих настојника зачас нађе под уздигнутим крампама, алшовима, паллама и ћускијама. Командир жандармеријске станице командовао је присутним жандарима „на готовс”. Увидио сам да је дошао посљедњи тренутак, скочио сам на позидак и почео да говорим. Пошто сам прво интервенисао да се избјегне крвопролиће над настојницима, каналисао сам свој говор у правцу борбе за оправдане и конкретне економске захтјеве, за штрајк као оруђе за остварење тих захтјева, потребу истрајности и нужност борбеног јединства домаћих и страних радника. Читав говор, наравно, био је прожет идејом о нужности политичке борбе радничке класе и селаштва. Говорило је затим још неколико радника и, као увијек, испоставило се да у тој маси заосталих има и понеки са уздигнутијом политичком свијешћу.

Што се тиче расположења те масе, постојале су двије основне опасности. Прва се састојала у томе да не дође до масакрирања настојника, који су, ма колико били омрзнути, ипак у ствари и сами били само најмањи шрафови велике експлоататорске машине, и сами полусељачка-полурадничка сиротиња из Лике и Босне. Чак и сами предузимач, Пругуровић, био је мали човјек, без икаквог властитог капитала и лично поштен. Али та неизграђена сељачка маса, огорчена и еруптивна, нагињала је више непосредном физичком обрачуноу него планској и упорној, организованој борби. Друга опасност састојала се у томе да ће агенти непријатеља, са којима се, наравно, морало рачунати, покушати да штрајк разбију завађањем пивских сељака и личко-босанских радника, чему је недовољна политичка уздигнутост и једних и други такође пружала могућност.

Ипак се успјело да се обје опасности избјегну и да се прогласи општи штрајк. Основни захтјеви радника, формулисани у писменој резолуцији,⁴ а овдје наведени дословно према напису у броју 28 „Слободне мисли”, који је и по мом сјећању, иако знат-

⁴ Резолуција је састављена код моје колибе у селу Заборје и, сем послодавцу, по један примјерак достављен је партијској организацији у Никшићу и уредништву „Слободне мисли“.

но окраћен, ипак у основи вјеран, били су ови: 1) повећање надница и саопштавање зарада послџје три дана, те редовне петнаестодневне исплате, 2) осмосатно радно вријеме, 3) отварање кујне, смањивање цијена намирницама на магазину и контрола од стране радника при издавању намирница, као и налажење од стране предузимача преноћишта за раднике, 4) отварање амбуланте на терену и долазак љекара недјељно, 5) уклањање тројице настојника с посла. Осим тога, пошто се очекивало да ће послодавац затворити магазин и тиме онемогућити опстанак радницима са стране, ријешено је да они за вријеме штрајка станују и хране се бесплатно код домаћих радника. Тако је и било: они су одушевлљено примљени и тамо су живјели за све вријеме штрајка, помажући показто у разним сељачким пословима, тада углавном око вршидбе.

Штрајк је трајао недјељу дана. За то вријеме штрајкачи су се врло често састајали код магазина или у селима, да би расправљали, читали разни легални и полулегални материјал, а долазили су и другови из Никшића и пружали морално-политичку помоћ и подршку. Било је то вријеме незапамћено интензивне политичке активности

Иако се не може рећи да су послодавци и формално испунили захтјеве радника, ипак је чињеница да су неки од њих и остварени. Прије свега, већина дотадашњих настојника и сама је побјегла, већ у самом почетку штрајка и никад се више није вратила, а о шиканирању радника од штрајка па даље није више било ни говора. Затим, иако је због смањења обима послова и број радника нешто смањен, наднице су прилично повећане, а исплата се убудуће вршила заиста редовно. Али највећи и најзначајнији био је морално-политички успјех штрајка. Била је то за ондашње локалне услове невиђено велика манифестација борбе, која је радним масама на дјелу показивала њихову властиту снагу и о којој се још задуго говорило у свакој кући, при сваком сусрету, не само широм Пиве већ и у цијелим срезовима Шавничком и Никшићком. При том је нарочито истицан самртни страх слугу поретка, настојника који су побјегли главом без обзира и жандарма, који су се у једном одлучном тренутку сви без изузетка испред побуњене масе повукли у своју касарну. Штрајк је имао одлучујући утицај на све касније покрете и акције у Пиви и допринио је необично много подизању политичке свијести маса у том крају и околини.

2. — Збор код Пивског манастира 28. VIII 1935. године

Почев од увођења шестојануарске диктатуре, која је била укинула и оно малто боржуаске слободе збора и договора што је дотле постојало, ни у Пиви, све до 1935. године, није било никакве видније шире политичке манифестације. Те године извје-

сни режимски људи, углавном пензионери, попови, ханџије и по-неки учитељ, покренули су питање подизања споменика Бају Пивљанину, на бази добровољних прилога. Иако је сама по себи ова идеја била прихватљива, ипак је већ и по њеним иницијаторима било је јасно да се, умјесто борбене ослободилачке традиције, у ствари врши демагошка пропаганда и популарисање ондашњег режимског национализма. Народ је то инстинктивно схватио и истичући да не може да плати ни порез ни прирез, — гунђао је већ од самог почетка.

Пошто се било прочуло да ће главна акција за подизање споменика услиједити на сабору који се традиционално, већ од давнина, одржавао на Поспођин-дан код Пивског манастира, друг Гојко Дурутовић и ја дошли смо на мисао да би можда било добро поводом тога питања иступити јавно на збору и разголити не само стварну реакционарну садржину те идеје и њене носиоце већ и политички режим који иза њих стоји. Одлучили смо да сами не отварамо збор, али ако до њега дође — да говорим ја, с тим што смо о том претходно обавијестили неке најближе симпатизере Партије.

28. августа било се, као и обично, код манастира слегло мноштво народа, нарочито омладине, у првом реду из Пиве, али и из других крајева: Дробњака, Гацка, Никшића Голије и других. Око подне се прочуло да организују збор у самој манастирској авлији, па је народ похрлио тамо. И заиста, збор је отворио пензионер Максим Топаловић. Но, већ у самом почетку његовог излагања, дијелом спонтано а дијелом под утицајем нашег претходног рада, почеле су да падају упадице и протести, прво појединачни а затим све „гушћи“, док му није било онемогућено да говори. Тада сам, сходно ранијем договору са Гојком почео да говорим ја. У говору је, осим раскривавања стварне политичке позадине идеје о споменику, био директно нападнут ондашњи политички режим Јевтићеве владе, па је, као и све што се подударало са спремљенима маса, био прихваћен са одобравањем и одушевљењем од стране огромне већине присутних, а читав сабор је у ствари претворен у снажну антирежимску политичку манифестацију. Реакционари су у почетку покушали да говор омету,⁵ али су одмах онемогућени. После збора настало је народно весеље, пјесма и игра, док су присутни жандарми, на челу са полицијским писарем, изненађени и зачуђени, тог дана били „мањи од маковог зрна“.

Не само што је конкретна иницијатива реакционара дефинитивно пропала, већ је овај догађај, као прва јавна директно политичка манифестација у току низа година учмалости одјекнула веома широко и имао снажног утицаја на покретање и активирање незадовољства које је тињало у масама.

⁵ Иступање учитеља Млађена Пејовића и Радојице Николића.

3. — *Организација симпатизерског језгра и хапшења 1936. год.*

Као непосредна посљедица претходних акција које су заталасале и покренуле масе и на површину избациле најчеститије и најактивније људе, у првом реду омладину, може се, без сумње сматрати и то што је и на овом терену постао могућ шири илегални и полулегални организациони рад. Већ истог љета окупљено је у Жупи Пивској⁶ једно политичко језгро најнапреднијих и најактивнијих симпатизера Партије, у првом реду омладинаца, у облику актива Народног фронта, којих је организовано 9 у селима Жупе Пивске од Горњих Брезана до Ораха.⁷ Ови активни имали су задатак да у народу шире политичке видике и да воде конкретне акције на линији борбе против тадашњег реакционарног режима. Читав рад текао је по инструкцијама Мјесног комитета у Никшићу.

Међутим, убрзо је дошло до познате провале у партијској организацији у Црној Гори, која се и на овом терену одразила веома тешко, пошто је веза већ оформљених актива с Партијом била прекинута. Оба члана Партије који су тада привремено борабили у Пиви⁸ ухапшени су и спроведени у Дубровник.⁹ Ипак, иако је организовани, систематски рад био привремено обустављен, у народу је већ била распаљена зубља борбе и акције, која је у овој или оној форми, с времена на вријеме, долазила до изражаја. Сами тада организовани омладинци касније, у току устанка 1941. године, били су најважнији ослонац Партије у масама, великим дијелом њени први чланови и локални војно-политички руководиоци.

4. — *Борба поводом почетка експлоатације шума 1937. године*

Пива је још тада била једно од шумом најбогатијих црногорских племена. Не рачунајући мратињско-крушевске и планине пивске шуме, чија је експлоатација почела раније, као ни друге мање комплексе, од планине Војника, изнад села Горњих Брезана, па дуж читаве Жупе Пивске, све до границе бившег среза гатачког, протезао се широк и десетинама километара дуг појас здраве листопадне и четинарске шуме. На то огромно при-

⁶ У каснијим годинама су сличне групе биле скупљене и на планини пивској. Пдје су почели да дјелују школовани омладинци, нарочито у селима: Безује (Гаговићи), Берковићи (Делићи), Недајне (Жарковићи) и Црна Гора (Дакићи).

⁷ У тим активима, између осталих, били су: Јагош Бурковић из Горњих Брезана, Живко Јововић из Бајева Поља, Живко Атрковић из Миљковца, Обрен Вукосављевић из Селана, Лале Баќрач из Горанска, Јован Јововић из Забрђа, Милутин Ђук из Ораха, Вукашић Шумић из Слубице из др.

⁸ Појко Дурутовић и писац ових редова.

⁹ Са терена тадашњег шавничког среза у Дубровник су били спроведени још и Јаков Остојић и Милош Жугић.

родно богатство поодавно су бацале око разне капиталистичке фирме, готово искључиво у рукама страног капитала. Обилно се користећи незнањем, поштењем и повјерењем заосталог сељаштва, те фирме су, разним махинацијама, а у првом реду изазивајући међусеоске и међубратственичке распре и спирове око учешћа у праву својине и око праница, подмићујући најслабије сеоске пуномоћенке и ослањајући се у првом реду на корумпиране локалне и београдске адвокате назад успјеле да шуму откупе по багателно ниским цијенама.¹⁰ У ствари и пут Горње Поље-Пива, који смо мало прије помињали, иако из бановинске, то јест опште касе, прављен је у непосредном интересу фирме „Зета”, односно „Омбла”, која се спремала да тим путем извози дрво. Имајући тако и туђим оредствима израђене саобраћајнице, и по веома ниским цијенама откупљену дрвну масу и, прије свега, јевтину домаћу радну снагу пивске сиротиње, фирма „Зета” односно „Омбла”, која је била у рукама швајцарског капитала, отпочела је експлоатацију већ 1937. године и наставила је све до почетка рата.

За читаво то вријеме, и раније, почев од 1932. године, пивски сељаци, било као колективни учесници у својини над племенским шумама било као шумски радници, водили су упорну борбу против експлоататора, која је с времена на вријеме попримала и видљивије форме. Иако неуки и невични разним зачкољицама бирократских закона старе Југославије, имајући против себе не само директног капиталистичког експлоататора већ и његове сталне оружане лакеје у виду средњих начелстава и жандармеријских станица, они су ипак налазили начина да штите своја права и своју имовину, прије свега одуговлачећи годинама и годинама сам почетак експлоатације шуме, а затим, кад је сјеча ипак почела, ометајући је колико год је могуће више.

Први видљив сукоб избио је већ у самом почетку, 7. септембра 1937. године, приликом изградње колиба за смјештај администрације предузећа у Живој. Сељаци, у првом реду они из Горњих Брезана,¹¹ одлучно су се супротставили том подухвату и пружили чак и физички отпор, и самим жандармима који су, у позамашном броју (6 жандарма и 2 финансијска потпрегледника), дошли у помоћ фирми. Усилиједило је хапшење 21 сељака. Међу осталима ухапшени су: Јагош, Сава и Васо Ђурковић, Спасоје Радојевић, Раде Врачар, Петар Јоковић, Михаило и Неђељко Тадић и други, док су неки други, такође симпатизери Партије, као Радивоје Радојевић и Лука Ђурковић, организовали правну и материјалну помоћ за хапшене. Похапшене сељаке су повезали ланцима и спровели их прво у жандармеријску станицу, а затим

¹⁰ Види о том питању детаљно у дјелу др Душана Вучковића *Капиталистичко искористићавање шума у Црној Гори*, Титоград 1965.

¹¹ Зато није случајно што су се сељани Горњих Брезана као иједни у Пиви, и приликом устанка листом, као један, дигнули и цијело вријеме рата одлучно подржавали НОП.

у среско начелство у Шавнику, гдје су остали неколико дана. А када су пуштени, против њих је подигнута кривична судска пријава. Било је то већ друго хапшење у Пиви, овог пута не напредних школованих људи, већ самих сељака, и то не само омладинаца већ и старих и угледних домаћина. Наравно, ова су хапшења много доприносила порасту мржње према народу ионако омраженом режиму. Умјесто да застраше народ, што су властодржци очекивали, они су га само још више храбрили и његове првоборце још више популарисали.¹²

*

Завршавајући овај кратак приказ, сматрам за потребно да још једном нагласим да су се све наведене акције одвијале под утицајем Партије, каја је, иако у Пиви тада још није било организованих партијских ћелија, дјеловала преко чланова Партије који су тамо повремено, углавном љети, живјели и радили у масама. У читавом том раду они су одржавали везе са партијском организацијом из Никшића и преносили линију Партије и начин борбе одатле и из мјеста у којима су иначе радили.

Према томе, утицај Партије у Пиви био је већ у току тридесетих година снажан и стално је јачао, што се не смије губити из вида ни када је ријеч о великим догађајима из 1941. године. Штавише, управо све ове и остале борбе и покрети толико су, и снажно и широко, допринијели јачању самосвијести и подизању борбеног морала народа Пиве, да се без њих не може објаснити ни његово онако масовно учешће у устанку.

Ставити на папир своја сјећања о тим догађајима, и поред nelaгодности коју човјек осјећа пишући о себи, сматрао сам за потребно нарочито зато што су ми они, као једном од двојице тадашњих чланова Партије и непосредном учеснику, најбоље и познати. Зато се и наддам да ће ми слушаоци опростити.

¹² Касније, у годинама 1938—1939, било је више мањих покрета и сукоба сељака, као шумских радника, и управе експлоататорског предузећа. Један од њих, онај 1938. у Јаворку, био је узео облик правог штрајка, а настао је поводом покушаја фирме да отпусти велики број домаћих радника, тобоше као неспручне, а у ствари као „бунције“, како су сами говорили. Други, сличан, избио је у Бундосу 1939. године. Но, у тим годинама услједили су и други догађаји и акције, као што су општи избори из 1938, који су из среза шавничког у Скупштину послали опозиционог посланика, општински избори, у два маха, масовно учешће Пивљана у познатом „дочеку“ Стојадиновића у Никшићу 1938. године, зборови код Манастира и у Трси, широко популарисање „Гласа Црне Горе“ и други, који прелазе временске границе овог написа.